

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

ARCHEOLOGIJA, ISTORIJA, PDAVIMAI
IR TURISTINIAI MARŠRUTAI

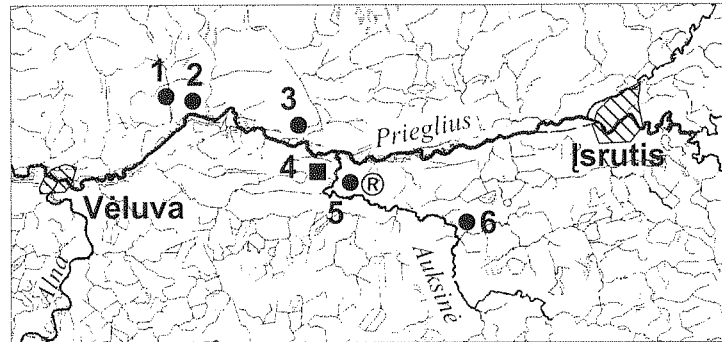

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

Archeologija, istorija, padavimai
ir
turistiniai maršrutai

Vilnius Mintis 1999

1 - Gėritai; 2 - Kauklaukiai; 3 - Schönwiese; 4 - Narkyčiai;
5 - Schlossberg; 6 - Aukskaliai

● Piliakalnis ■ Mūro pilis ® Šventykla

KELIONĖS PO NADRUVA

1. NADRUVIŲ ROMOVĖS BEIEŠKANT

Isruties (vok. Insterburg, rus. Černiachovsk) apskrities ribose Prieglius teka per senovės Nadruvą. Upės krantai mūsų eros pradžioje vakarų baltams gerai žinoti – jos tėkme jie skleidė savo įtaką į rytus. Priegliaus pakrantėmis vyko vakarų baltų žemių apgyvendinimas. Vėliau, nuo V a., kai atskiros gentinės teritorijos vakarinėje baltų pasaulio dalyje stabilizavosi, Prieglius tapo vietinės reikšmės prekybos keliu. Jo reikšmė pradėjo didėti tik nuo XII a. pradžios, nuo plačių tarpgentinių vikingų epochos ryšių nuosmukio laikų. Per Nadruvą vyko vakarų baltų konsolidavimasis. Ir vis dėlto iki pat XIII a. pradžios ši žemė buvo palyginus retai apgyvendinta.

Gėritai

Pirmasis mūsų maršruto paminklas yra netoli Toplaukio pilies, 650 m į šiaurės rytus nuo **Gėritų** (vok. Göritten, rus. Puškino) gyvenvietės (1). Piliakalnis užima **Auros** (vok. Auer-Fluß, rus. Glubokaja) upės, dešiniojo Priegliaus intako, dešiniojo kranto kyšulį.

Piliakalnio aikštelė beveik kvadratinė, dydis 25x25 m, aukštis nuo papėdės - 15 m. Aikštelė, išskyrus pietryčių dalį, apsupta 3 m aukščio pylimu. Šiaurinėje pylimo dalyje matomi akmenys, kurie jį kažkada dengė. Iš šiaurės vakarų aikštelė dar sustiprinta 3 m gylio grioviu. Iš šiaurės rytų į piliakalnį veda senasis įvažiavimo kelias. Aikštelėje rasta žiestinės keramikos fragmentų. Piliakalnis – tai prūsų tvirtovės liekanos. Ši pilis statyta XIII a. viduryje. Mes jau ne kartą pastebėjome, kad Ordino įtvirtinimų kaimynystėje būta ir prūsų pilių. Panašios aplinkybės susiklostė ir šiose apylinkėse. Įdomu, kad čia prūsai dydžiu ir konstrukcija atkūrė Ordino pilių cita-

67 pav. [srutis, 1684

dele. Galbūt jie norėjo sukurti tiems laikams pažangų piliakalnio su priešpiliu tipą, tačiau pastarajam pastatyti jiems pristigo laiko. Vienaip ar kitaip, bet čia prieš mūsų akis – pavyzdys, kaip vakarų baltai buvo panaudoję prieš fortifikacinę patirtį.

Kauklaukiai

Toliau į rytus 500 m į šiaurę nuo Priegliaus vagos, 1,2 km į šiaurės rytus nuo **Kauklaukių** (vok. Kuglacken, rus. Kudriavcevo) gyvenvietės yra kitas piliakalnis (2). Jo aikštelė stačiakampė, dydis – 72x54 m, aukštis nuo papėdės – iki 12 m. Nuo lauko pusės aikštelė apsaugota 2 m aukščio pylimu ir grioviu. Perkasomis aikštelėje aptiktas iki 1,2 m storio kultūrinis sluoksnis, kuriame rasta lipdytos keramikos su grublėtu ir lygintu paviršiumi. Taigi Kauklaukių piliakalnis su dviem prie jo priglundusiomis gyvenvietėmis Nad-

ruvos teritorijoje sudaro kol kas vienintelį kompleksą, kurį paliko aisčių, prūsų protėvių, kultūros nešėjai mūsų eros pradžioje. Pasak padavimo, 1811 m. stovėdamas ant šio piliakalnio pylimo imperatorius Napoleonas I sveikino savo gvardiją, žengiančią į rytus. Prieš aplankydami **Narkyčių** (vok. Norkitten, rus. Meždurečje) pilį, pasukime nuo jos į šiaurę ir **Schönwiese** (rus. Poddubnoje) gyvenvietėje pietvakariuose apžiūrėkime *Vustopos* piliakalnį (3). Jis užima dešiniojo Priegliaus intako Auros (rus. Torfianaja) upės iškyšulį dešiniajame jos krante, į pietus nuo tvenkinio. Piliakalnio aikštelė beveik kvadratinė, dydis – 100x100 m, virš tvenkinio iškilusi 1,5 m. Iš šiaurės vakarų ir pietryčių piliavietė apsaugota nuo 1 iki 6 m aukščio pylimais. Aikštelėje yra riedulių, tai kažkada čia stovėjusių statinių likučiai. Kultūrinis sluoksnis aikštelėje sunaikintas. Piliakalnis – prūsų tvirtovės *Vustopos* liekanos. Ją sugriovus XIII a. čia vėliau buvo pastatyta vyskupo pilis.

Narkyčiai

Į pietus nuo *Vustopos*, kur į Prieglių įteka jo kairysis intakas Auksinės (rus. Golubaja) upė, pietinėje gyvenvietės dalyje yra **Narkyčių** (vok. Norkitten, rus. Meždurečje) pilis. Jos citadelė ovalinės formos, dydis – 37x35 m, aikštelė iškilusi virš papėdės 5 m. Iš rytinės, laukų pusės, piliakalnį senovėje saugojo pylimas ir griovys, dabar jau praktiškai visiškai sunaikinti. Citadelės kultūrinį sluoksnį sudaro sugriautų statinių liekanos. Iki XIII a. vidurio čia gyvavo prūsų tvirtovė vadinta *Klaukštis*, jos vietoje riteriai pastatė pilies citadelę, kurios priešpilio statiniai išliko į rytus nuo piliakalnio. Romo Batūros nuomone, kaip tik Narkyčių pilies vietoje žuvęs prūsų vadas Herkus Mantas.

Schlossberg

Pats įdomiausias Nadruvos piliakalnis stovi į pietus nuo **Narkyčių**, dešiniojo Auksinės upės kranto vingyje. Čia stovi **Bočiagu** gyvenvietės (vok. **Schlossberg**) pastatai (5). Piliakalnio aikštelė – trapecijos formos, dydis- 350x250 m, ji iškilusi virš upės 19 m.

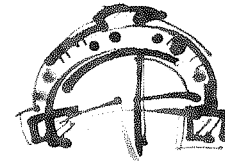
Nuo šiaurės rytų, nuo laukų pusės, piliakalnis sustiprintas dviem 5 ir 12 m aukščio pylimais. Dar toliau – 2 m gylio griovys. 1958 m. F.D.Gurevič perkasoje tarp pylimų surado du akmenų sluoksnius, jų bendras storis – 50 cm. Kaip jau ir anksčiau minėtas Grünwaldės piliakalnis, šis archeologijos paminklas **Schlossberge** irgi stambiausias Prūsos piliakalnis. Kaip ir Grünwaldė, jis visiškai nepritaikytas gynybai. Jo galingi įtvirtinimai turėję grynai sakralinį pobūdį. Pagonišką piliakalnio pobūdį patvirtina XVI – XVII a. ant vidinio pylimo šiaurės šlaito pastatyta koplytėlė, kurios paskirtis – pašventinti šią vietą. Petras Dusburgietis, pasakodamas apie prūsų pagonybę, rašo ir apie tai, kad centrinė prūsų šventykla – Romovė – buvusi kaip tik Nadruvoje. Logiška manyti, kad iškilus karo pavojams pirmą kartą Romovė iš Varmijos buvo perkelta į tuo metu saugesnę Nadruvą. Šiek tiek patikslinant R.Batūrą, galima būtų iškelti hipotezę apie Herkaus Manto žūtį kaip tik Pilukščio piliakalnyje-alkakalnyje. Apie jo mirtį *Petras Dusburgietis* rašo: „... ir Herkus Mantas pasitraukė su kuriais ne kuriais savo bendrais į dykras; kai bendrininkams išvykus pamedžioti, jis vienui vienas sėdėjo savo palapinėje, netikėtai jį užtiko brolis Henrikas iš Šenenbergo, Kristburgo komtūras, ir brolis Helvigas iš Goldbacho su keliais ginklanešiais; išvydę Herkų, jie labai nudžiugo ir, nutempę jį prie medžio, pakorė, o pakorę pervėrė kalaviju.“

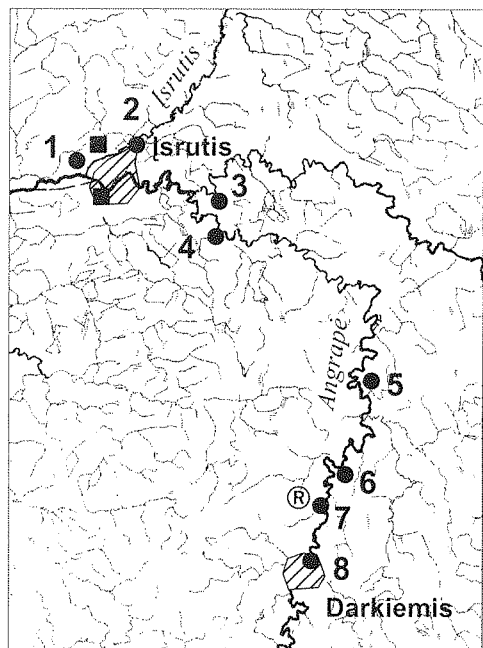
Tokia prūsų vado mirtis detalai atkuria žinotą ir prūsų vikingų epochos aukojimų principą. Tikriausiai kryžiuočiai tokiu būdu įvykdė paskutinę savo įžymiojo priešo valią. Nesulaukęs aukojimo gyvulių atvesti pasiūstų bendražygių, Herkus centrinėje šventykloje už visą prūsų tautą pasiaukėjo pats.

Aukskaliai

Pavažiavę link Auksinės upės aukštupių per vietoves, kurių vardai – Obeliškiai, Romovupiai ir Krivučiai – patvirtina, kad čia iš tikrųjų buvęs sakralinis prūsų centras, pasiekiamo **Vidgirių** (vok. Vittgiren, rus. Belomorskoje) gyvenvietę. Čia į šiaurės vakarus nuo dabartinės gyvenvietės, iškyšulyje, kuris susidarė į Auksinę įte-

kant jos dešiniajam intakui, stūkso **Aukskalių** (vok. Auxkallen) piliakalnis (6). Jo aikštelė išžėsta, būdinga Nadruvos paminklams, dydis – 152x37 m, virš vandens ji iškilusi iki 22 m. Nuo šiaurinės – laukų – pusės pilis buvusi sustiprinta 2 m aukščio pylimu ir daugiau kaip 20 m gylio grioviu. Aikštelėje aptiktas kultūrinis sluoksnis be atskirų radinių. Tikriausiai piliakalnyje, kaip ir daugelyje kitų panašių Nadruvos vietų, prūsai nespėjo ilgesniam laikui įsikurti. Tai patvirtina ir rytinis nuolaidus piliakalnio šlaitas: jo prūsai nespėję pastatinti, t.y. eskarpuoti. Į pietvakarius nuo piliakalnio, priešingame Auksinės upės krante, būta kaimo, čia rasta XI – XII a. žiastos keramikos.

1 - Netynai; 2 - Apšriūtai; 3 - Tamoviškiai; 4 - Kraupiškėnai;
5 - Nemerkiemis; 6 - Kisielkiemis; 7 - Kamantai; 8 - Darkiemis

● Piliakalnis ■ Mūro pilis ® Šventykla

2. ANGRAPĖS PAUPIAIS

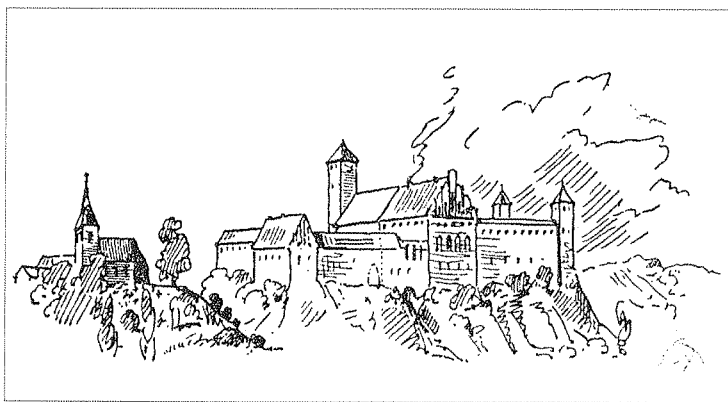
Kelionę Angrapės, lietuvininkų dar vadintos Ungura, – vienos gražiausių prūsų žemės upių – pakrantėmis pradėsime toje vietoje, kur ji susiliejęsi su Įsrutimi tampa Priegliumi.

Netynai

Dešiniajame pastarosios krante, netoli XIV a. įkurtos **Jurbarko** (vok. Georgenburg, rus. Majovka) pilies, rytiniame **Netynų** (vok. Nettiennen, rus. Krasnaja Gorka) gyvenvietės pakraštyje stovi piliakalnis (1). Jo aikštelė netaisyklingos formos, dydis – 80x60 m, iškilusi virš upelio vandens 16 m. Šiaurės vakarų pusėje pastebimi sunaikinto pylimo likučiai. Aikštelės perkasoje aptiktas iki 50 cm storio kultūrinis sluoksnius. Piliakalnyje rasta lipdytos keramikos fragmentų. Šis piliakalnis, deja, gerokai apgadintas XIX a. kapinių. Prūsų pilis čia buvo įkurta ankstyvaisiais viduramžiais – siekta kontroliuoti svarbią tarpgentiniams ryšiams upių sankryžą.

Apšriūtai

Priešingame Įsruties krante, kyšulyje prie bevardžio upelio, 600 m į šiaurę nuo **Apšriūtų** (vok. Abschrutten; rus. Botaničeskoye) gyvenvietės (šiaurinis Įsručio miesto pakraštys) yra piliakalnis (2). Skirtingai negu ankstesnis archeologijos paminklas, tai – Ordino tvirtovės likučiai. Ji įkurta 1275 m. Piliakalnio aikštelė – pilies citadelė – ovalo formos, dydis – 21x20 m, ji iškilusi virš upelio apie 15 m ir jungė citadelę su pagrindiniu kranto terasos masyvu (galbūt ten būta priešpilio), perkirstu į šiaurės rytus nuo citadelės 3 m gylio grioviu. Čia galėjo būti įrengtas pakeliamasis tiltas. Aikš-

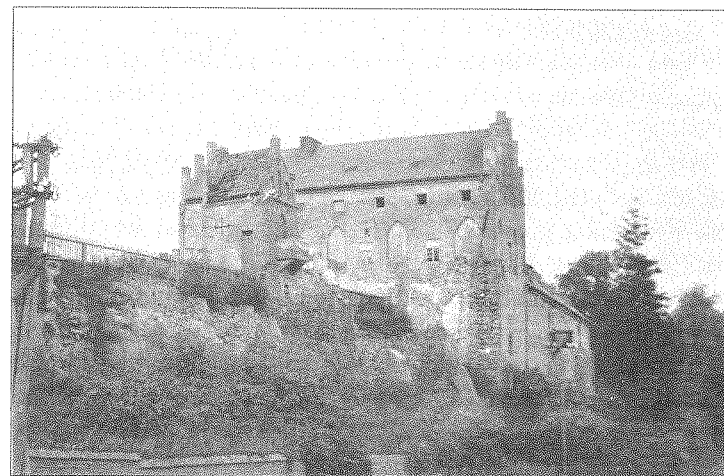
68 pav. Jurbarko (Georgenburg) pilis, 1826

telėje ir piliakalnio šlaituose matomi rieduliai – jau vėlyvaisiais laikais išgriautų tvirtovės sienų likučiai.

Priešingoje gyvenvietės pusėje, 1,3 km į pietryčius nuo jos dar ir dabar tarp arimų stūkso vienas iš nedaugelio išlikusių šioje teritorijoje vėlyvojo žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus pilkapis. Jo skersmuo – 20 m, aukštis – 2 m. Jis gerai pastebimas nuo Įsruties – Gumbinės plento, yra 1,4 km į rytus nuo Įsruties.

Tamoviškiai

Jau minėtas Ordino Apšriūtų piliakalnis įrengtas Kamsvykių (*Kammswikus*) apgulties metu. Ji stovėjusi prie Angrapės ir Pisos upių santakos pačiame prūsų, atėjusių čia XII a., ir jotvingių paribyje. Piliakalnis stūkso 125 m į pietvakarius nuo **Tamoviškių** (vok. Tamowischken, rus. Timofejevka) kaimo (3). Jo aikštelė išėsto trikampio formos, dydis – 140x55 m, ji sudaryta iš dviejų dalių. Pirmoji – šiaurės rytų aikštelė – iškilusi virš vandens 14 m. Nuo laukų pusės apsaugota 7 m aukščio pylimu, nuo jo į šiaurės rytus pastebimi griovio likučiai. Antroji aikštelė atskirta nuo pirmosios 4 m gylio grioviu, jos dydis – 80x30 m, virš vandens iškilusi 10 m. Abiejose

69 pav. Jurbarko (Georgenburg) griuvėsiai šiandien

Tamoviškių piliakalnio aikštelėse aptiktos išdegto molio nuolaužos nuo senovės namų sienų bei keramika grublėtu paviršiumi. Pastaroji turi analogijų jotvingių senienose. Beje, ši vakarų baltų gentis mažiausiai tyrinėta. Šalia piliakalnio dar yra dvi atviros gyvenvietės ir kapinynas. Čia aptikti radiniai leidžia datuoti šį Karaliaučiaus krašto rytinei daliai unikalų archeologijos kompleksą V – XIII a. Unikalus ir jo vardas. “*Kammswikus*” – sen. germanų kalba – “*Prekybos centras, [kuriamo gamintos] šukos*”. Panašių amatų ir prekybos vietų, kuriose drauge su vietos gyventojais būta ir skandinavų bei kitų germanų atstovų, aptinkama visose ankstyvųjų viduramžių Baltijos žemėse. Tradiciškai jos buvo įsikūrusios genčių paribiuose. Prūsai senovėje kaimyninę Pisos upę taip ir vadino – “*Siena*” (prūsiškai - *Arsa*). Kaip liudija archeologiniai tyrinėjimai, VIII – X a. Semboje iš tikrųjų buvo išplėtoti kaulinių šukų gamyba. Tikriausiai jomis su jotvingiais ir prekiaavo Kamsvykiuose gyvenę prūsai bei skandinavai. Tiesa, galutines išvadas tektų atidėti, kol čia bus atlikti išsamesni kasinėjimai.

Kraupiškėnai

Į pietus nuo šio piliakalnio, keliaudami link Angrapės aukštupių, mes pradėdame apžiūrėti prūsų "pasienio" piliakalnius. Pirmasis jų – **Kraupiškėnų** (vok. Kraupischkehmen, rus. Zalivnoje) – neišsaugojo prūsų gyvenimo pėdsakų, kadangi buvo visiškai kryžiuočių savo reikmėms perdirbtas. Jis yra 200 m į šiaurės vakarus nuo Kraupiškėnų gyvenvietės (4), iškyšulyje įtekant į Angrapę bevardžiam upeliui. Iš šiaurės ir pietų piliakalnį apriboja griovos. Jo aikštelė stačiakampė, dydis – 15x10 m, iškilusi virš vandens 16 m. Iš vakarinės – laukų - pusės piliakalnį gynė iki 5 m gylio griovys, besijungiantis su griovomis. Čia taip pat pastebimos viduramžių laikų panduso liekanos. Pasak vietos padavimų, piliakalnyje XIX a. viduryje buvo surastos dvi akmeninės prūsų skulptūros, kurias vietos gyventojai vadinę "Vienuoliu" ir "Vienuole". Mat prūsai XI – XII a. iš tikrųjų ant savo žemių sienų statė poromis akmeninius Brutenio ir Videvučio atvaizdus, turėjusius kelti baimę priešams. Galbūt vėlyvaisiais viduramžiais tokios prūsų – jotvingių pasienyje stovėjusios skulptūros ir buvo perneštos į pilį. Ši pilis, pavadinta *Tammow*, buvo lietuvių 1409 m. karo žygio metu sugriauta. Dabar iš tų statinių teišlikę medinių konstrukcijų likučiai ir didelio formato plytos.

Nemerkiemis

Toliau keliaudami prieš Angrapės tėkmę prie tilto, per kurį veda kelias į **Gumbinę** (vok. Gumbienen, rus. Gusev), mes surandame **Nemerkiemio** (vok. Nemmersdorf, rus. Majakovskoje) piliakalnį. Jis stūkso 300 m į pietryčius nuo gyvenvietės (5), dešiniajame upės krante, jos vingyje. Aikštelė, 1868 m. nutiesus plentą, įgavo trikampę formą, jos dydis – 70x32 m, iškilusi virš vandens 20 m. Nuo laukų pusės kažkada buvęs pylimas beveik visiškai sunaikintas. Nuo iškyšulio pietvakarių pusės aikštelę saugo 3 m aukščio pylimas ir 1,5 m gylio griovys. Piliakalnio pietryčių šlaite pastebimas eskarapas – užkarta, kurios dėka prūsai bandė piliakalnio šlaitą

pastatinti. Radinių ir kultūrinio sluoksnio aikštelėje nėra. Galbūt piliakalnyje įsikurti nespėta. Pagal savo formą ir dydžius jis priiskirtinas XIII a.

Kisielkiemis

Pavažiavę į pietus atsiduriame jau **Darkiemio** (vok. Darkehmen, rus. Oziersk) rajone. Čia 1,5 km į pietus nuo **Kisielkiemio** (vok. Kiselkehmen, rus. Konstantinovka) gyvenvietės (6), kyšulyje tarp dviejų upelių – kairiųjų Angrapės intakų, yra piliakalnis. Jo aikštelė trapecijos formos, dydis – 40x28 m, ji iškilusi virš vandens 20 m. Nuo šiaurės vakarų - nuo laukų - piliakalnį saugojo 2 m aukščio pylimas ir 1 m gylio griovys, už kurio prasideda šiaurinė griova su upelio šaltiniu. Į šiaurės vakarus nuo šios griovos pastebimos išorinio, antrojo, pylimo liekanos. Anksčiau aikštelėje buvo aptiktas 60 cm storio kultūrinis sluoksnis su gausiais molio tinko gabalais. Ši statybos tradicija būdinga jotvingiams, pylimų paviršių jie padengdavo moliu. Prūsai dažniausiai savo įtvirtinimus sustiprindavo akmenų šarvais. Tikriausiai įrenginėjant piliakalnius prūsų ir jotvingių paribiuose naudotos abiejų genčių tradicijos.

Čia pat už išorinio pylimo į šiaurės vakarus nuo jo būta gyvenvietės, kuri, kaip ir piliakalnis, gyvavo ankstyvaisiais viduramžiais. Šios gyvenvietės kultūriniame sluoksnyje, be molio tinko nuo namų sienų, aptiktas ir anglių tarpstuoksnis. Galbūt ši atvira gyvenvietė sunaikinta kovų su kryžiuočiais metu.

Kamantai

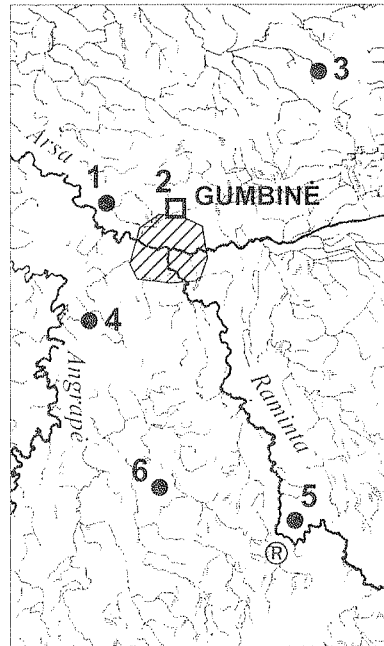
Nusileidę kairiuoju gražiosios Angrapės krantu prie Darkiemio šiaurės pakraščio, pasukę į vieškelį ir juo patraukę į šiaurę, galime aplankyti **Kamantų** (vok. Camandten, rus. Klimovka) piliakalnį. Jis stūkso 700 m į pietvakarius nuo gyvenvietės (7), kairiojo Angrapės kranto kyšulyje. Nuo pietų aikštelė atribota didele griova, ji yra ištęstos trapecijos formos, dydis – 75x30 m, virš upės vandens iškilusi 12 m. Nuo rytinės - laukų - pusės ją apsaugo vidinis (2 m aukščio) ir išorinis (4 m aukščio) pylimai. Už pastarojo - ne dau-

giau kaip 50 cm gylio užgriuvęs griovys. Rytinis piliakalnio šlaitas 5 m nuolaidžiai leidžiasi link upės, po to seka status skardis. Kaip ir kiti šlaitai, jis senovėje eskarpuotas. XIX a. vietos valstietis vidiniame pylime surado akmenų (galbūt tai židinio ar aukuro liekanos?), elnio raga, akmens kirvį, nedidelį indą. Šie radiniai leistų daryti prielaidą, kad Kamantai buvusi I tūkstantmečio vietinių genčių šventykla. Šią išvadą patvirtintų ir tai, kad pačioje piliakalnio aikštelėje kultūrinio sluoksnio neaptikta.

Darkiemis

Atvykę į **Darkiemį** (vok. Darkehmen, rus. Ozersk), miesto šiaurės rytų pakraštyje iškiliname kairiajame Angrapės krante į pietvakarius nuo stadiono išvysime Ordino pilies liekanas (8). Iš jos belikusi tik pusapvalė iš žemių supilta aikštelė, kurios dydis – 250x200 m, ji iškilusi virš upės 4 m. Iš vakarų, pietvakarių ir šiaurės pili supo dabar jau užpelkėjęs griovys. Vakarinėje aikštelės dalyje pastebimas dviejų metrų iškilumas irgi pusapvalis, jo dydis – 70x60 m. Tai - citadelės pėdsakai. Prie pagrindinės aikštelės pietvakarių įvažiavimo – laukų pusėje – yra kvadratinė 60x60 m dydžio erdvė, apsupta iki 2 m aukščio pylimu. Tai gali būti priešpilio ar kordegardijos (pilies vartų saugotojų patalpos) liekanos. Ši pylimu apribota erdvė atskirta nuo pagrindinės pilies aikštelės apie 1 m grioviu. Pilies teritorijos šiaurės vakarų ir pietryčių pakraščiuose matomi 50 cm grioveliai – tai pėdsakas kažkada čia iškastų akmenų sienų pamatų. Piliakalnyje kultūrinio sluoksnio neaptikta. Visi kultūriniai sluoksniai (jeigu jie išvis ir egzistavo) buvo sunaikinti XVIII-XIX amžiuje šioje teritorijoje įrengus parką. Jo pėdsakai pastebimi tik papilnuose. Įdomiausia, kad rašytiniuose šaltiniuose Darkiemio pilis nepaminėta. Tačiau preliminariai jos įkūrimą galima būtų datuoti gana vėlyvais laikais, apie XIV-XV amžiais. Pilis čia statyta siekiant apsaugoti Ordino valstybės pietryčių pakraštį nuo Lietuvos antpuolių.

1 - Stanaičiai; 2 - Gumbinė; 3 - Aukštuolyčiai; 4 - Geriškėnai;
5 - Teksliai; 6 - Gudeliai

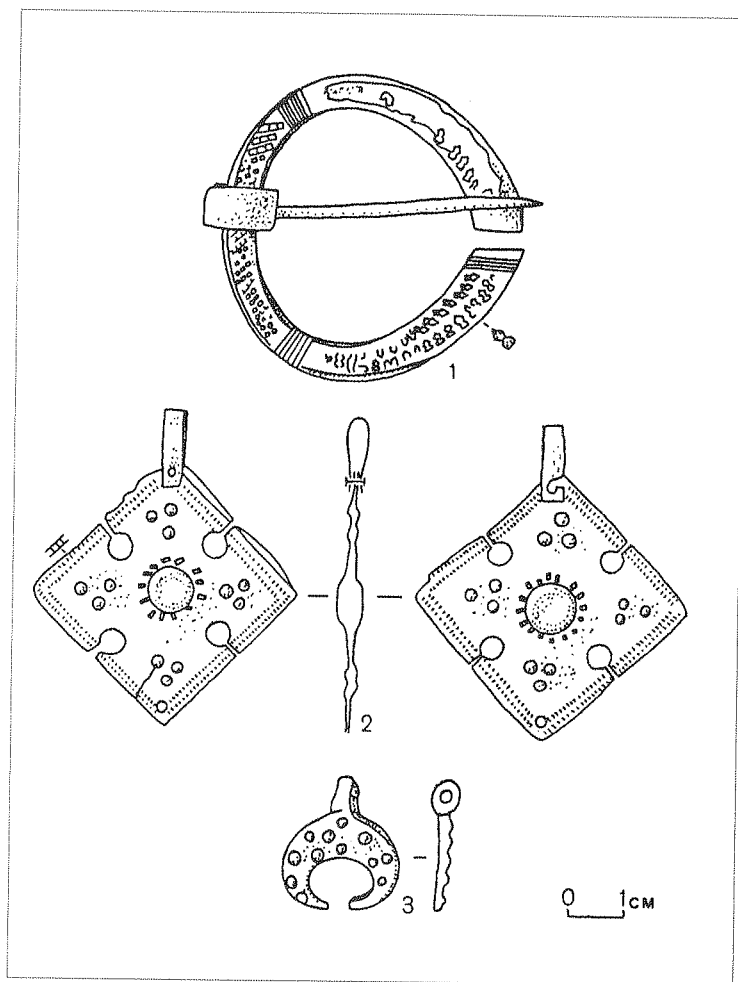
● Piliakalnis ⊗ Šventykla □ Neįtvirtinta gyvenvietė

3. JOTVINGIŲ “SALELĖJE”

Kaip jau minėjome, rytinėje Nadruvos žemės dalyje tekanti Pisos upė, prūsų vadinta *Arsa*, matyt, iš tikrųjų didžiausio prūsų išplitimo į rytus riba. Čia jie ribojosi su viduramžiais gausiausia jotvingių gentimi. Pastarieji, kaip ir prūsai, kalbėjo vakarų baltų kalba, jų gyvenimo būdas, tikėjimai ir materialinė kultūra buvusi prūsams gimininga. Tačiau dėl gausių lenkų ir rusų kariuomenės antpuolių į jotvingių žemes XI – XII a. jie XIII a. buvo jau gerokai susilpnėję. Tiesa, *Petras Dusburgietis* apie sūduvius (t.y. jotvingius) rašo: “*Taurūs sūduviai ne tik taurumu tarp kitų išsiskyrė, bet ir pranoko juos turtais bei jėga*”. Bet archeologiniai tyrinėjimai liudija, kad Jotvingija XIII amžiuje tapo praktiškai tuščia erdve, nuniokota dar prieš ateinant kryžiuočiams. Mums nėra visiškai aiški ne tik materialinė jotvingių kultūra. Archeologai ginčijasi ir dėl jotvingių žemių ribų. Manoma, kad ši gentis XIII a. gyvenusį dabartinėje Lietuvos Užnemunėje, taip pat rytinėje Mozūrijos ežeryno dalyje, dabartinės Lenkijos žemės. Jotvingių gyvenviečių esą dabartiniame Karaliaučiaus krašte niekuomet nebuvo.

Tačiau pažvelgę į geologinį žemėlapi pastebime, kad žemutinėje Pisos tėkmėje, tarp Kamsvykių piliakalnio ir **Gumbinės** miesto, dirvožemį sudaro glaukonito smėliai ir aleuritai. Toks dirvožemis atitinka ir pačios jotvingių teritorijos Mozūruose žemės sandarą. Aleurito “salelė” išsiskiria tarp nederlingų rytinės Nadruvos molžemių. Tačiau ne tik tuo skiriasi senovės Arsos žemupiai. Pastarųjų metų “Baltijos” ekspedicijos atlikti archeologiniai tyrinėjimai leidžia teigti, kad ši “salelė” per visą I tūkstantmetį buvo užimta gyventojų, kurie palaikė glaudžiausius ryšius su tikrąja jotvingių teritorija.

Aprašytieji Kamsvykiai buvo šios “salelės” šiaurės vakarų for-

70 pav. Jotvingių papuošalai, XII-XIII a.

postas. Jau šiame piliakalnyje buvo surasta ankstyvųjų viduramžių jotvingiams būdingos keramikos su grublėtu paviršiumi. Kaip ir dera forpostui, šis piliakalnis buvo puikiai įtvirtintas ir kryžiuočiams, kaip rašo *Petras Dusburgietis*, suteikė daug vargo:

“[1274 m.] Paskui magistras su didele kariuomene perėjo Nadruvos žemę, plėšdamas ir degindamas, o priėjęs Kammsvykių pilį, pastatytą prie Arsos upės, ją smarkiai užpuolė, tinkamai parengęs visa, kas tam reikalinga; abiem šalims patyrus didelių nuostolių sužeistaisiais, nes šioje pilyje buvo 200 įgudusių karių, broliai galop po ilgų ir atkaklių grumtynių įsiveržė į pilį ir, išžudę visus aukščiau mūsų minėtus vyrus, o moteris ir vaikus paėmę į nelaisvę drauge su nesuskaičiuojamu grobiu, pačią pilį iki pamatų sudegino”.

Taip gynėsi jotvingių “salelė”.

Stanaičiai

Šios teritorijos pagrindiniai archeologijos paminklai susitelkę į vakarus, **Gumbinės** (vok. Gumbinnen, rus. Gusev) apylinkėse. Jų šiaurės rytų pakraštyje 370 m į šiaurę nuo **Stanaičių** (vok. Stannaitzchen, rus. Furmanovo) gyvenvietės (1) iškilęs *Pilukščio* piliakalnis. Jis yra kyšulyje, kurį sudarė į Arsą įtekėdamas dešinysis jos intakas – bevardis upelis. Piliakalnio aikštelė yra išstetos trapecijos formos, bendras dydis – 81x45 m, ji iškilusi virš upės 14 m. Iškyšulyje esančios pietinės piliakalnio aikštelės dydis – 31x10 m. Nuo šiaurės ši aikštelė sustiprinta 3 m aukščio pylimu ir 1,5 m gylio grioviu, skiriančiu ją nuo antros – šiaurinės – aikštelės. Pirmosios aikštelės iškyšulio dalyje supiltas 1,5 m pylimas (galbūt tai citadelės bokšto liekanos?). Antrosios aikštelės dydis – 50x45 m, nuo šiaurės - laukų - pusės ji apsaugota 2 m gylio grioviu. Abiejose Stanaičių piliakalnio aikštelėse kultūrinio sluoksnio neaptikta. Pirmosios, pietinės, aikštelės pylimų atodangose surasta daug molio tinko gabalų. Kaip žinoma, jotvingiai tradiciškai savo pylimų paviršių aptepdavo moliu, kuris vėliau būdavo apdegamas.

Gumbinė

Jau minėtos salelės centras per visą I tūkstantmetį buvo dabartinė **Gumbinė** (vok. Gumbinnen, rus. Gusev) (2). Čia 200 m į šiaurę nuo dabartinio miesto šiaurės vakarų pakraščio, prie kelio į Tilžę (vok. Tilsit, rus. Sovietsk), buvusi ir atitinkama gyvenvietė, išsidėsčiusi abiejose Narupės (rus. Nerpa) upės pakrantėse, dabar jos pietinė dalis užimta sodų bendrijos. Statant vilas 1974 m. gyvenvietė ir buvo aptikta vietos senienų mėgėjo, mokyklos mokymo dalies vedėjo Aleksandro Michailovičiaus Ivanovo. Išlikusios šiaurinės gyvenvietės dalies dydis – 100x60 m. VI – VIII a. kultūrinis sluoksnius, kaip atskleidė čia V. Timofejevo ir V. Suvorovo 1974 ir 1981 metais atlikti žvalgomieji kasinėjimai, kai kur siekia 1,5 m. Gyvenvietė daugiasluoksnė, jos tarp sluoksniuose sutinkami ne vieno gaisro pėdsakai. Būdingi gyvenvietės radiniai – molio tinko gabalai nuo namų sienų ir krosnių, tipiškos jotvingiams lipdytos keramikos su grublėtu paviršiumi fragmentai, gyvulių kaulai, kaulų ir ragų apdoravimo atliekos. Gausūs ir buities įnagai: molio verpstukai, pasvarai ir kt. Gyventojų ryšius liudija ne tik artimieji (jotvingių papuošalai), bet ir tolimieji kontaktai (romėnų stiklo karoliai, vakarų slavų XI – XII a. keramika). Visa tai leidžia teigti, kad čia Gumbinės pakraštyje per visus ankstyvuosius viduramžius kirtosi keliai, jungę ne tik vakarų baltų – prūsų, jotvingių ir skalvių – gentis, bet ir vedę į išorinį pasaulį – į vakarinę Baltiją bei Pietų Europą.

Gyvenvietės prekybos ir amatų pobūdį atskleidžia ne tik milžiniškas tiems laikams jos dydis ir įvairiausi radiniai, bet ir tai, kad nebūta rimtų įtvirtinimų. Tiesa, netgi dabar arimo paviršiuje galima įžvelgti neaukšto pylimo liekanas. Jis supęs visą gyvenvietę. Tačiau neabejotina, kad jis neturėjo didelės reikšmės karo atveju, o tik ribojo gyvenvietės plėtimąsi. Tai ir tapo priežastimi, kodėl 1274 m. kryžiuočiai, ugnimi ir kardu niokodami rytinę Nadruvą, sunaikino ir šį prūsų – jotvingių prekybos centrą. Kad jį sunaikinti Ordinui nebuvo sudėtinga, paliudija ir tai, jog apie šį mūšį neminama metraščiuose.

Šiek tiek kitaip įvykiai XIII a. klostėsi rytiniame jotvingių “salelės” pakraštyje. **Petras Dusburgietis** taip aprašo rytinės Nadruvos užkariavimo pradžią:

“... brolis *Ditrichas*, *fogtas*, *magistro įsakytas*, *atžygiavo į Nadruvos valsčių*, *vardu Katava*, *pasiėmęs nemaža brolių*, *150 raitelių bei daugybę pėstininkų*, *kurie plaukė laivais*, *ir, išdėstęs tinkamose vietose šaulius bei pristatęs prie sienų kopėčias*, *pradėjo pulti Aukštuolyčių pilį*. *Kadangi pilėnai buvo girdėję*, *kad anksčiau broliai po smarkių antpuolių buvo užkariavę dvi kitas pilies*, *jie, praradę viltį ir išsigandę*, *nebegalėjo ilgai priešintis*, *ir broliai po kelių antpuolių įsiveržė į pilį*, *daug pilėnų mirtinai sužeidė*, *o kitus nukovė*, *galop ją iki pamatų sudėgino*, *išžudė vyrus, o moteris bei vaikus paėmė į nelaisvę”*.

Taigi 1274 m. pradėję kampaniją rytinėje Nadruvoje, sunaikindami dabar visiškai nebepasiekiamas dvi pilies kairiajame Angrapės krante prie **Jučių** (vok. Judschen, rus. Veselovka) ir **Lampšėdžių** (vok. Lampseden, rus. Karavajevo) gyvenviečių, kryžiuočiai, žygiuodami prieš Arsos srovę, pasiekė **Aukštuolyčių** pilį, esančią Katinavoje. Pakeliui ir buvo sunaikinta gyvenvietė prie Gumbinės.

Katinava

Riterių žygio tikslas – **Aukštuolyčių** pilis, dar vadinta *Kattenow*, kuri aiškiai buvusi vieno nadruvių valsčiaus centru, yra į rytus nuo Gumbinės prie **Katinavos** (vok. Kattenau, rus. Zavety) gyvenvietės (3). Ji yra Stalupėnų (rus. Nesterovo) rajono ribose. Čia šiauriniame gyvenvietės pakraštyje į rytus nuo kelio, prie šiaurinių kapinių iki šių dienų stūkso piliakalnis. Jo aikštelė ovalo formos, dydis – 45x40 m, nuo papėdės iškilusi 15 m. Nuo šiaurės, laukų pusės, aikštelė sustiprinta pasagos formos iki 5 m aukščio pylimu, į šiaurę nuo jo aptiktas 1 m gylio griovys. Visą aikštelę irgi juosia iki 2 m aukščio pylimas. Abu pylimai senovėje sudarė viešingą visumą, tačiau dabar suskaidyti griovų. Perkasose iki 45 cm

kultūriniame sluoksnyje rasta žiestinės keramikos gabalų ir apdegusių akmeninių nuolaužų. Piliakalnis iš tikrųjų XIII a. buvo su-naikintas ugnimi, tai liudija ir Ordino metraštininkas. Į šiaurę nuo Aukštuolyčių tais laikais buvo ir kaimas, irgi karo metu sudegintas. Nuostabu, kad savo struktūra šis archeologinis kompleksas primena sembų piliakalnius, tai atspindi Sembos gyventojų ekspansiją į rytus XII – XIII a. Šis siekis būtų galėjęs suvienyti visus vakarų baltus. Tačiau vienijimąsi ir bandymą sukurti prūsų, jotvingių bei skalvių valstybę nutraukė kryžiuočių agresija.

Gerviškėnai

1274 m. kryžiuočių antpuolis į prūsų – jotvingių paribio žemes buvo toks veržlus, kad jie iš pradžių neatkreipė dėmesio į **Gerviškėnų** (vok. Gerwischken, rus. Žavoronkovo) piliakalnį (4), kuris yra pietiniame jotvingių “salelės” pakraštyje, netoli jau minėtos šventyklos prie **Nemerkiemio** (vok. Nemmersdorf, rus. Majakovskoje) gyvenvietės. Jis stūkso į pietus nuo Ordino sugriautų dviejų pilių prie Jučių. Piliakalnis yra 860 m į šiaurės vakarus nuo Gerviškėnų, kyšulyje tarp dviejų dešiniųjų Angrapės intakų – bevardžių upelių. Piliakalnio aikštelė trapecijos formos, dydis – 92x30 m, ji iškilusi virš vandens 10 m. Iš pietryčių - nuo laukų pusės - piliakalnį saugojo 2 m aukščio pylimas ir 1,5 m gylio griovys. Piliakalnio pietvakarių šlaitas senovėje dirbtinai nukastas, kad būtų statėnis. Vakariname šlaite pastebimi įvažiavimo kelio pėdsakai. Išorinėje pylimo pusėje aptikti aptepto molio gabalai. Jų rasta ir aikštelės kultūriniame sluoksnyje, kurio storis siekia 20 cm. Smulkūs angliukai liudija, kad pilis žuvo ugnyje. Tiesa, tai galėjo atsitikti ne 1274 m., o vėliau, kai kryžiuočiai pradėjo įsitvirtinti šioje teritorijoje. Tuo metu galėjo iškilti ir pilis, kurios pėdsakus galbūt saugo didelė aukštuma į šiaurę nuo Gerviškėnų piliakalnio. Kaip ir prie Aukštuolyčių, greta Gerviškėnų piliakalnio irgi būta atviros gyvenvietės, kurioje, beje, gaisro pėdsakų nesurasta.

Teksliai

Baigiant kelionę aplink Gumbinę negalime nepaminėti dar vieno mįslingo archeologijos paminklo, esančio mūsų kelio pietiniame pakraštyje. Tai **Tekšlių** (vok. Texeln, rus. Smirnovo) piliakalnis. Jis stūkso 750 m į šiaurės rytus nuo gyvenvietės (5), iškyšulyje prie Romintos (rus. Krasnaja) upės, kur įteka jos kairysis intakas – bevardis upelis, jo dešiniame krante. Piliakalnio aikštelė penkiakampė, dydis – 40x23 m, iškilusi virš vandens 20 m. Nuo pietinės - laukų - pusės piliakalnis apsaugotas 3 m aukščio pylimu ir dabar jau užslinkusiu grioviu. Kultūrinio sluoksniu piliakalnyje neaptikta. Jo aikštelė užimta kapinių, kuriose ilsisi vokiečių kariai, žuvę čia 1914 m. rugpjūtį, atremdami rusų armijos puolimą. Kitados pylimo centre stovėjo paminklas žuvusiems – juodo marmuro kryžius. Kai kurie kapai išsaugojo betoninius vokiečių ordino “Geležinio kryžiaus” formos antkapius.

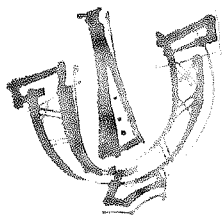
Skirtingai negu piliakalnis, į pietus nuo jo buvusi gyvenvietė turi kultūrinį sluoksnį, jame aptikta lipdytos glūdintos keramikos nuolaužų. Pagal jas visą archeologinį kompleksą galima būtų datuoti V – X a. Turėdami omenyje paties piliakalnio savitumą, taip pat prie jo papėdės tekančios upės vardą – *Rominta*, galime spėti, kad čia buvusi šventykla. Prūsai ir jotvingiai savo šventyklas dažniausiai įrenginėjo sunkiai pasiekiamose vietose, taip siekdami apsaugoti savo šventenybes nuo išniekinimo.

Gudeliai

Į vakarus esantis **Gudelių** (vok. Gross Gudellen, rus. Zapadnoje) piliakalnis (6), datuojamas XIII – XV a., priešingai, stovi anksčiau visiškai pasiekiamoje vietoje. Nieko stebėtino. Čia stovėjo Ordino pilis, kurios tikslas – kontroliuoti pavaldžią teritoriją į vakarus nuo **Tolminkiemio** (vok. Tolmingkehmen, rus. Čystyje Prudy). Piliakalnis yra 400 m į šiaurės vakarus nuo tilto per upelį, prie gyvenvietės. Jo aikštelė dabar netaisyklingos formos, jos dydis – 200x170 m, iškilusi virš vandens 4 m. Iš šiaurės rytų ji apsupta dviejų 1 m aukščio pylimų. Kultūrinio sluoksniu piliakalnyje neap-

tikta, tikriausiai jis pažeistas (sunaikintas?) šiaurinėje aikštelės dalyje įkūrus kapines.

Taigi mes aplankėme tik pagrindinius veik viso Karaliaučiaus krašto paminklus. Pradėjome nuo Sembos bei Baltijos jūros pakrančių, o paskutinių žygių metu susipažinome su rytine krašto dalimi, kuri ribojasi su mūsų Sūduva. Aišku, panaudota liko tik nedidelė sukauptos medžiagos dalis. Visiškai nepalietos liko Skalvos Nemuno pakrantės. Šiai teritorijai bus skirta atskira knyga. Skaitytojas gal pasiges lituanistinės medžiagos, įžymių Mažosios Lietuvos žmonių veiklos pėdsakų. Tačiau autoriai šio uždavinio sau ir nekėlė. Juo labiau, kad literatūros šiuo klausimu lietuvių kalba jau yra.

LITERATŪRA

- Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. Vilnius, 1996, T. 1
- Beresnevičius G. Baltų religinės reformos. Vilnius, 1995
- Gelžinis M. Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva. Vilnius, 1996
- Gimbutienė M. Rytprūsių ir Vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalga // Mažoji Lietuva. New York, 1958
- Gineitis L. Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių kultūra. V., 1995
- Gudavičius E. Kryžiaus karai pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje. V., 1989
- Yčas J. Prūsų žemės istorija. Kaunas, 1929
- Jasas R. Didysis prūsų sukilimas. Vilnius, 1959
- Juška A. Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI-XX amžiuje. Klaipėda, 1997
- Klusis M. Prūsų kalba. Vilnius, 1989
- Lietuvininkų kraštas. Kaunas, 1995
- Lietuvininkų žodis. Kaunas, 1995
- Lietuvių karas su kryžiuočiais. Vilnius, 1969
- Mažiulis V. Prūsų kalbos paminklai. Vilnius, 1966-1981, T. 1-2
- Mažiulis V. Prūsų kalbos etimologinis žodynas. Vilnius, 1988-1996, T. 1-3
- Peteraitis V. Mažoji Lietuva ir Tvanksta. Vilnius, 1992
- Peteraitis V. Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai. Vilnius, 1997
- Petras Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika. Vilnius, 1985
- Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a. Vilnius, 1987
- Prūsijos kultūra. Vilnius, 1994
- Salys A. Baltų kalbos, tautos bei kultys. Vilnius, 1985
- Šilas V., Sambora H. Mažosios Lietuvos kultūros pėdsakais. Vilnius, 1990
- Šnaidereitas S. Prūsai. Vilnius, 1989
- Vakarų baltai: etnogenėzė ir etninė istorija. Vilnius, 1997
- Vakarų baltų archeologija ir istorija. Klaipėda, 1989
- Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika. Vilnius, 1999

- Åberg N. Ostpreußen in der Völkerwanderungszeit. Upsala, 1919
- Antoniewicz J. Baltowie zachodni w V w. p. n. e.-V w. n. e. Olsztyn, 1979
- Biskup M., Labuda G. Dzieje zakonu krzyzackiego w Prusach. Gdansk, 1986
- Boockmann H. Der Deutsche Orden. München, 1989
- Engel C. Vorgeschichte der Altpreussischen Stämme. Königsberg, 1935
- Engel C., La Baume W. Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg, 1937
- Gaerte W. Urgeschichte Ostpreußens. Königsberg, 1929
- Lowmianski H. Prusy - Litwa - Kryżacy. Warszawa, 1989
- Nowakowski W. Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem Römischen Reich und der barbarischen Welt. Marburg-Warszawa, 1996
- Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e. Wrocław, 1973
- Okulicz-Kozaryn L. Zycie codzienne prusów i jacwięgow w wiekach srednich (IX-XIII w.). Warszawa, 1983
- Okulicz L. Kultura kurhanow zachodniobaltyjskich we wczesnej epoce zelaza. Wrocław, 1970
- Okulicz-Kozaryn L. Dzieje prusów. Wrocław, 1997
- Восточная Пруссия. Калининград, 1996
- Гуревич Ф. Д. Из истории юго-восточной Прибалтики в I тысячелетии н. э. // Материалы и исследования по археологии СССР. Вып. 76, М.-Л., 1960
- Кулаков В. И. Древности пруссов V-XIII вв. М., 1990
- Кулаков В. И. Пруссы (V-XIII вв.), М., 1994
- Кулаков В. И. Забытая история пруссов. Калининград, 1992
- Топоров В. Н. Прусский язык. М., 1975-1990. Т. 1-5
- Финно-угры и балты в эпоху средневековья. М., 1987

TURINYS

PRATARMĖ 5

I. PRŪSŲ ARCHEOLOGIJA (Valdemaras Šimėnas)

ARCHEOLOGINIŲ TYRINĖJIMŲ

PRŪSIJOJE ISTORIJA 11

PRŪSŲ KILMĖS BEIEŠKANT 52

II. SEMBŲ PALIKIMAS (Vladimiras Kulakovas;

vertė Vaclovas Mikailionis)

KADA ATSIKADO PRŪSIJA 117

SEMBA IKI V AMŽIAUS 124

SEMBA VIDURAMŽIŲ PRIEŠLENKSTYJE 136

SEMBA ANKSTYVAISIAIS VIDURAMŽIAIS 160

PRŪSŲ MATERIALINĖS KULTŪROS LIEKANOS 193

PRŪSŲ ETNOGENEZĖ 202

III. PRŪSŲ PADAVIMAI IR SAKMĖS

RYTŲ PRŪSIJOS SAKMĖS 207

ŽMONĖS PASAKOJA 236

IV. MARŠRUTAI

(Vladimiras Kulakovas, Valdemaras Šimėnas)

SEMBA – PRŪSŲ ŽEMĖS CENTRAS 257

1. Po vakarinę Sembą 263

2. Po rytinę Sembą 297

AISMARIŲ PAKRANTĖMIS IKI ŠVENTAPILĖS 307

ALNOS PAUPIAIS 331

KELIONĖS PO NADRUVA

1. Nadruvių Romovės beieškant 339

2. Angrapės paupiais 345

3. Jotvingių “salelėje” 353

LITERATŪRA 362

Už 33

Užmirštieji prūsai:
archeologija, istorija, padavimai
ir turistiniai maršrutai. - Vilnius:
Mintis, 1999. - 360 p.: iliustr.

Knygoje apibendrinami naujausi duomenys apie savitos prūsų tautos istorinę raidą, pateikiama gausių faktų, liudijančių, kokios nepagrįstos ir pangermanistų, ir panslavistų pretenzijos į šio krašto palikimą. Ne tik istorinę atmintį, bet ir gilią dvasinę patirtį atskleidžia prūsų sakmės bei padavimai, o turistiniai maršrutai kviečia aplankyti įdomiausias Karaliaučiaus krašto vietas.

UDK 943.11 + [902+910.4] (431.1) (470.26)
(474.5) + 398(431.1)

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

Archeologija, istorija, padavimai
ir turistiniai maršrutai

Redaktorius Vaclovas MIKAILIONIS
Meninis redaktorius Romas DUBONIS

1999. 13,5 aut. l. Užsakymas 72
“Minties” leidykla, Z. Sierakausko g. 15, 2600 Vilnius.
Spausdino UAB Leidybos centras, Strazdelio g. 1, 2600 Vilnius
Kaina sutartinė

Kada atsirado prūsai?

Kuo jie buvo panašūs į mus, lietuvius, ir kuo skyrėsi?

Kokią reikšmę turėjo Brutenio ir Videvučio įkurta teokratinio pobūdžio santvarka kitoms baltų tautoms ir Europos raidai?

Ką mena nebylūs, griūvantys Prūsijos kultūros paminklai ir naujų Karaliaučiaus krašto kolonistų paniekinti baltiški vietovardžiai?

Į šiuos ir daugelį kitų klausimų bando atsakyti naujausi archeologų, istorikų, etnologų tyrimai, taip pat padavimai bei legendos.

O norinčius aplankyti užmirštuosius prūsus kviečiame pakeliauti turistiniais maršrutais.

